

POLITOLOG I SOCIOLOG, AUTOR UPRAVO OBJAVLJENE KAPITALNE KNJIGE 'DVIJE KUĆE IZNAD MORA'

Dražen Lalić

TEMA JESU DVIJE KUĆE, ALI RIJEČ JE O KULTURI SJEĆANJA DALMATINSKIH OBITELJI NA ONO ŠTO IM SE DOGAĐALO NE SAMO U RATU NEGO I U PORAČU. PAMĆENJE MOŽE BITI STRAŠNO, ALI JE ZABORAV ŠTETNIJI

Priča o dvije obitelji i zabludi da se narod i domovina mogu voljeti samo na jedan, 'naš' način

Viš je razloga zašto knjiga "Dvije kuće iznad mora – Kultura sjećanja dalmatinskih obitelji" u dosadašnjem obimnom opusu politologa i sociologa Dražena Lalića zaslužuje atribut njegova životnog djela. Ponajprije zato što se u njoj zrcali njegovo ogromno teoretsko znanje i istraživačko iskustvo, a ništa manje i zbog toga što su tema knjige život i sjećanja samog autora i članova dviju obitelji iz kojih je potekao: Lalića s tučepskih obronaka Biokova i Baničevića iz čarskog srca otoka Korčule. U vrijeme sveopće politizacije i ideologizacije prošlosti, povijesti i jednostranih narativa koji se nameću kao propisana i jedina podobna kolektivna sjećanja, Lalić je napisao knjigu o ambivalentnosti, višestranosti i raznolikosti bez koje nema života, počevši od činjenice da je svaki čovjek stjecište nasljeđa neposredno dviju, a posredno mnoštva različitih obitelji. Najtraumatičniju točku obiteljske povijesti veže za uhićenje autorova djeda Marinka Lalića, kojega su ustaše sproveli u Makarsku gdje je mučen i naposljetku jednog vrućeg kolovoškog dana 1943. strijeljan. Malo južnije, na Korčuli, drugi autorov djed Domeniko Baničević izbjegao je lukavstvom hajku talijanskih okupatora i njihovih pasa. "Dvije kuće iznad mora" objavila je sredinom ovog mjeseca nakladnička kuća TIM press. Predstavljajući knjige u Splitu, koji Lalić naziva "gradom svog srca", bit će 5. lipnja u foajeu HNK, a ovo je autorov prvi novinski intervju nakon objave knjige. S tim u vezi, prije nego je počeo odgovarati na naša pitanja, profesor Dražen Lalić, široj javnosti poznat i po svojim esejima koje je pisao upravo za Obzor, inzistirao je da prenesemo ove njegove riječi: "Veliko mi je zadovoljstvo dati intervju za Obzor, prije svega zbog sjajne ekipe, Mirka Galića i ostalih izvrsnih autora. Upravo je dugotrajni rad na ovoj knjizi, u koji sam uložio mnogo energije, glavni razlog što sam nakon sedam godina suradnje na početku 2023. prestao pisati u Obzoru."

Vaši će se čitatelji u knjizi susresti s

Razgovarao
Branimir Pofuk

velikom galerijom likova, ali vi sami ističete da je glavna junakinja vaša baka po očevoj strani. Nakon ubojstva muža i ona je, u visokoj trudnoći, a ubrzo i nakon poroda, proživjela ustaški zatvor i torturu...

Da, ustaše su je kao antifašističku ilegalnu uhapsili bez obzira na to što je imala bebu od tri mjeseca i još dvoje male djece. No njezina su najmlađeg sina, dok je bila u ustaškom zatvoru u Makarskoj, unatoč zahtjevu ustaša da i njega uzmu, čuvali njemački vojnici, a obitelj je tada i u drugim situacijama obilazio i njemački vojni liječnik. Zapravo su pripadnici Wehrmachta većinom bili Austrijanci. Taj liječnik će se petnaestak godina poslije rata pojaviti ispred naše kuće u Gornjim Tučepima, a baka Ivka i drugi iz obitelji dolično su ga ugostili. Čudesni su životni obrati. Kao što je ustvrdio Dostojevski, ništa nije fantastičnije od stvarnosti. Nakon što su baka uhapsili, mučili su je da otkrije što zna o vezama s partizanima. Zapravo su joj Nijemci pomogli da izdrži i ne izda čuvajući joj bebu, jer je ustaše nisu mogli ucjenjivati životom djeteta. Ta beba je bio moj stric Marin koji je došao na svijet trinaest dana nakon što je ubijen njegov otac. A rodio se s modricama od ustaških kundaka koje je dobio u majčinom trbuhu. U bakinu oslobađanju pomogli su, uz ostale, neki fratri koji su inače bili za NDH, da bi ih na kraju rata bespotrebno ubili partizani. Knjiga obiluje nadrealnim scenama kakve su se mogle dogoditi samo u stvarnosti, koje nitko nije mogao zamisliti. Ali tu dolazimo i do učinka naknadnog sjećanja, do pitanja je li

se sve dogodilo baš onako kako su iznijeli intervjuirani ili su neka njihova sjećanja u međuvremenu modificirana. Previše je vremena prošlo i moguće je da su pojedini u dugom poslijeratnom vremenu na temelju međusobnih interakcija spontano uskladili ili prilagodili priče. Zato mi je bilo važno da za svako od sjećanja dobijem potvrdu najmanje dvije osobe da se to zaista tako zbilo. Uz očevu stranu obitelji doista je vezan niz začudnih događaja. Ali to se odnosi i na majčinu stranu. Trebao sam obraditi naracije o dvije obitelji i tako napraviti usporednu analizu povijesnih zbivanja iz četrdesetih godina i uz to vezanih trauma te pripadajuće kulture sjećanja.

Ta paralelnost priča o dvjema obiteljima posebna je vrijednost knjige.

To je i u svijetu doista vrlo rijedak postupak. Vrijedne knjige naših autora sa sličnom tematikom, kao što su "1941. Godina koja se vraća" Slavka Goldsteina i "Doba mjedi" Slobodana Šnajdera, dominantno se bave jednom obitelji, a ja sam već odavno svjestan da sam u svom identitetu i habitusu ambivalentan. U svakom od nas stjecište je svega što smo naslijedili ne samo od majke i oca nego i od njihovih obitelji. Pitanje je samo što će biti dominantno u kulturi sjećanja jer kod mnogih ljudi prevladavaju tradicija i vrijednosti jedne strane. U meni se prožimaju raznovrsna nasljeđa dviju starih obitelji koje su, iako u nekim aspektima slične, klasno i vrijednosno te na druge načine evidentno različite. To je s jedne strane loše jer sam kao osoba kompleksan, a koji put i samome sebi kontradiktoran. Kao što je izneseno u jednoj pjesmi Boba Dylana, sadržim u sebi mnoštvo. Ali s druge strane, to je dobro jer mi je osigurava osnovu za intelektualni napor koji je potreban da se životne stvari promotre iz različitih perspektiva. U svom sam odgoju dobio najmanje dvije takve dvije perspektive. Najveći udio u mom odgoju s jedne je strane imala baka Ivka, partizanska ilegalica, udovica pedeset i osam godina zavijena u crno, koja je nalikovala antičkoj heroini. A s druge strane djed po majci Domeniko, alfa-muž-

jak koji je poput Odiseja uspio toliko toga proći i preživjeti da bi na koncu života ostao gotovo sam, premda je bio patrijarhalno usmjeren. Većina djedovih potomaka otišla je u iseljeničtvo pa ondje i živi, a njega i njegovu ženu Maru osobito je pogodio odlazak jedinog sina u Australiju. Taj djed i baka s očeve strane ustvari su najviše pridonijeli mom odgoju, jer otac Stipe bio je jako zaposlen i frustriran traumama iz rata, a moja majka Marica pretjerano pedantna i stroga. Ona o nekim stvarima nikada nije govorila, prije svega o iskustvu vezanom uz robiju svog oca koji je kao kulak završio u Lepoglavi od 1946. do 1948. Djed mi je ipak ponešto ispričao o tom teškom razdoblju svog života, uz ostalo i o Stepincu koji je tamo u isto vrijeme bio zatvoren. Tako sam ja s jedne strane potomak pomorca, ljevičara i partizana kojeg su ustaše ubili kao civila jer je nakratko napustio biokovski odred zbog brige za suprugu u visokoj trudnoći, a s druge strane sam potomak sina glavarova sela iz obitelji trgovaca stokom, koja je imala i po nekoliko stotina volova i više slugu. Majčini Baničevići dugo su bili snažna i moćna porodica u središnjem dijelu otoka Korčule. Te dvije silnice prelamaju se u meni. Ono najbolje što sam iz toga izvukao je mogućnost, a moguće i sposobnost da iz različitih kuteva promatram našu povijest i sadašnjost.

Jesu li u kontaktima članova tih dviju obitelji na površinu isplivavale te klasne i svjetonazorske razlike i kako se s njima izlazilo na kraj?

O tome sam najviše pisao u poglavlju "Iseljenik i posmrče", u kojemu je riječ o mom ujaku i stricu. Marin, brat moga oca, je to posmrče, dijete koje se rodilo trinaest dana nakon što mu je ubijen otac, a iseljenik je ujak Luka koji je već u ranim dvadesetim godinama sa svojom obitelji otišao u Australiju. Njegovi roditelji tvrdili su kako nije imao razloga za odlazak... Eh, da nije imao razloga, on bi se vratio, kao što je ocu, mom djedu, često i obećavao da će se vratiti. Ujak se jako dobro snašao u Australiji, imao je građevinsku firmu i radio je s azbestom od čega se i razbolio, dobio

rak i umro u 65. godini. S njim sam bio vrlo blizak. Često je dolazi u stari kraj. Meni su kao mladiću bile jako zanimljive rasprave koje su vodili moj otac, poštenu i bistri komunist, i ujak koji je zapravo bio desničar i nacionalist, ali liberalnog usmjerenja. Impresioniralo me je koliko su njih dvojica i ostali bili tolerantni i otvoreni jedan prema drugome u raspravama vezanima za politiku, koje su katkad bile žestoke, osobito nakon što bi se popila pokoja čaša vina. Liberalne vrijednosti usvojio sam najviše upravo od ujaka i Vorija, bliskog rođaka s očeve strane koji već dugo živi u Australiji gdje je i rođen, pa sam zapravo postao pluralist koji se već u drugoj polovini osamdesetih godina zalagao za višestranačku demokraciju. Važne su bile i okolnosti u kojima su se odvijale te rasprave. Kako se socijalistički sustav pojavom i snaženjem Miloševićeve tzv. antibirokratske revolucije i velikosrpske ofenzive raspadao, moj otac Stipe imao je sve manje argumenata, a ionako nije bio unitaristički i autoritarno politički usmjeren. On je dugo smatrao kako je najbolje da Hrvati žive u federaciji s drugim južnoslavenskim narodima, a upravo u diskusiji na tu temu ujak je prema mom ocu i ostalim ljevičarima pokazao puno tolerancije. Međutim rasprave o politici se u posljednjih nekoliko desetljeća prošlog stoljeća nisu vodile samo između pripadnika tih dviju obitelji. Moj otac imao rođake s druge političke strane, jer se sestra djeda kojega su ubili ustaše udala u obitelj simpatizera NDH. Primjerice, rođak Mario, hrvatski branitelj desnoga opredjeljenja, ističe da mu je moj otac bio ne samo rođak nego i blizak prijatelj. Doduše, nikad nisam čuo njih dvojicu da razgovaraju o politici. O tome je moj otac najviše razgovarao s ujakom i drugim iseljenicima, ali s puno ljubavi i međusobnog poštovanja. Tako su pripadnici moje obitelji komunicirali i s drugim ljudima. Tu i takvu sam toleranciju, barem tako smatram, i ja usvojio.

Kažete s ljubavlju i poštovanjem. Mislim da su to ključne riječi i razlog zašto su razgovori o prošlosti i vrijednostima koji se na taj način vode,

bilo u obitelji ili izvan nje, korisni i produktivni.

Ova knjiga govori upravo o tome. Puno se kod nas govori o pojedinačnim sjećanjima. Ali, kad je Drugi svjetski rat u pitanju, ljudi koji se tog vremena osobno sjećaju gotovo više i nema među živima. Evo, prije mjesec i pol održao sam oproštajni govor na sahrani tete Mire koja je kao devetogodišnjakinja hrabro pomogla da se spasi život život njezine majke, moje bake. Tako je živo još samo nekoliko sudionika legendarnih bitaka na Neretvi u Sutjesci. Osobno poznajem Vjeru Andrijić, do prije nekoliko ljeta kupali smo se zajedno na splitskim Firulama. To je divna žena, istinska humanistkinja. Moram reći, kad je već spominjem, kako je baš ružno što je nju, bivšu bolničarku Prve dalmatinske brigade, u 101. godini Državno odvjetništvo pozvalo na ispitivanje. Turudiću očito nije poznato, a možda ga za to nije ni briga, što su u bitki na Sutjesci pretrpjele partizanske bolničarke koje su uglavnom bile Dalmatkinje; prema onima koje su preživjele te užase ne može se i ne smije imati išta drugo nego ogromno poštovanje. Dakle, izravna pojedinačna sjećanja nestaju, još malo i

nitko od sudionika tog rata neće više biti živ. Ostaje nam obiteljsko i kolektivno sjećanje. Posljednje je i danas, kao što je bilo i prije u socijalističkom sustavu, jako ideologizirano i iščašeno. Kao što se sve do kraja osamdesetih za vrijeme socijalističkog režima nije moglo govoriti o masovnim ubojstvima civila i zarobljenika poslije predaje na Bleiburgu, tako se mnogi ljudi danas ustručavaju reći da su iz partizanskih obitelji, zato što to nije politički podobno. I ova se državna vlast prema svemu tome odnosi ignorantski. Kao da njezini čelnici misle da će sve to nestati ako ne spominju i ne obilježavaju važne događaje iz Drugoga svjetskog rata i ne ističu da su Hrvati jedan od europskih naroda koji su dali veliki doprinos borbi protiv fašizma. Čak ni Dan pobjede državna vlast nije dolično obilježila, što je politički skandal nad skandalima, samo što je kod nas takvih skandala tako mnogo da smo se na njih nažalost naviknuli. Zato je važno obiteljsko sjećanje, jer ono posreduje između pojedinačnog, koje nestaje, i kolektivnog sjećanja. Što se zapravo događalo u četrdesetim godinama, danas znamo samo posredno iz onoga što pamte dru-

ga i treća generacija, a kod četvrte sve to već blijedi. Upravo zato sam htio, dok sam još živ i u nekoj snazi, napisati ovu knjigu. I ja sam poput Ivana Lovrenovića, autora vrijednog romana "U sjeni fantoma", baštinik obiteljskih uspomena. Od rane dobi izrazito sam zainteresiran za to, a još kao student počeo sam zapisivati iskaze članova obitelji i razgovore o povijesnim zbivanjima. Bilo mi je jako važno sačuvati obiteljsko sjećanje koje uglavnom ovisi o zamršenim i osjetljivim interakcijama s drugim osobama, a odvija se u kontekstu pretjerano ideologiziranog kolektivnog sjećanja. Opisujem u knjizi mnogo takvih interakcija. Na primjer ovu situaciju: sredinom devedesetih godina na svadbenoj se svečanosti jedne rodice koja se udavala za mladića desničara uz harmoniku počelo pjevati "Boj se bije, ustaški se barjak vije", a nas petorica-šestorica odmah smo otišli vani, baka je otišla u svoju sobu.... Mi smo drhteći od bure slušali kako se iz naše kuće ori ustaška pjesma. Ipak sam se vratio unutra, rekao sam nekoliko rečenica kumu mladoženje, pa su oni tu pjesmu prekinuli i počeli pjevati neku ljubavnu. Baš taj moment, u kojem oni shvaćaju trau-

mu iz prošlosti i prestaju s pjesmom koja smeta drugima dobro oslikava učinak takvih interakcija. Slično se zbivalo za vrijeme socijalističkog režima. Primjerice, naši prvi susjedi i obiteljski prijatelji bili su tada u sličnoj situaciji kao i mi devedesetih, jer i njima je u Drugom svjetskom ratu ubijena glava obitelji. Djeda mog prijatelja i vjenčanog kuma ubili su partizani, s tim da ti prijatelji, za razliku od nas, nikada nisu saznali ni gdje je točno ubijen niti gdje su mu ostaci. Zato je iznimno važan u knjizi opisan prizor kako moja baka grli njegovu baku, a obje su u crnini, i kaže joj: "Kate moja, moj je ubijen od jedne, tvoj od druge ruke, mi smo obje nastradale." Naše dvije obitelji kroz život su ostale povezane velikim prijateljstvom.

To je upravo sukus gledanja na svaki rat kao zajedničku tragediju svih koji su u njemu sudjelovali, zar ne?

To mi je u radu na knjizi bilo posebno važno: u prvi plan staviti ljudsku dimenziju, pažljivo se usmjeriti na žrtve i njihove bližnje. Ali pritom nisam skrivao svoj svjetonazor i odnos prema povijesti. Da je sada 1941. ili 1942. godina, ja bih sigurno otišao

u partizane. Istog je opredjeljenja i moj rođak veteran iz Domovinskog rata i član HDZ-a, koji našem djedu zamjera jer nije poginuo s oružjem u ruci i što je dopustio da ga tako uhvate. S druge se strane drugi djed na Korčuli gotovo istodobno, u ljeto 1943., uspio izvući iz slične situacije i izbjeći hajku talijanskih vojnika, i to tako da je u bijeg ponio papar i meso i tako zavarao pse tragače. U knjizi sam se upitao što u takvim situacijama odlučuje hoće li čovjek izvući glavu. Je li to slučaj, sreća ili snalažljivost i pamet? Ne bi se moglo reći da moj poginuli djed Marino nije bio iskusan i oštrouman, on je puno čitao, radio je prije rata kao pomorac, obišao je mnoge luke i zemlje, došao i do Kine i Japana... Ali čitav se život svede na jedan trenutak, koji je za njega bio koban. Njegovo ubojstvo jako je utjecalo na živote njegove supruge, moje bake i njihove djece, a od toga gubitka i drugi su se njegovi potomci dugo i teško oporavljali. Ali smo naposljetku uspjeli u tome i unatoč greškama zapravo se dobro nosimo sa životnim iskušenjima. Na ilustraciju stare kuće koja je na naslovnici knjige dodana je smokva. Nje u stvarnosti ►►

▶▶ INTERVJU DRAŽEN LALIĆ

tamo nema, ali u knjizi citiram svog oca koji mi je mukotrpno rješavajući problem vezan za veliku smokvu kraj naše kuće u Donjim Tučepima rekao da valja poštovati tu voćku koja i bez ljudskog napora daje lijepu i slasnu plodove, ali joj snažni korijen dopire duboko, pa i tamo gdje ne bi trebao. Tako je i sa žilavim i razgranatim korijenjem kojih dviju obitelji, na koje sam jednako ponosan. Važno je pritom naglasiti da se u ovoj knjizi ne radi samo o mojim obiteljima. Kad sam u proteklom razdoblju prijateljima i poznanicima govorio čime se bavim, mnogi bi mi ubrzo počeli govoriti o stradanjima i drugim povijesnim iskustvima koje se odnose na njihove obitelji, a neki su rekli da i sami planiraju pisati o toj problematici. Ja se pak s tim u vezi osjećam privilegiranim: obučan sam za realiziranje toga zahtjevnog zadatka, a raspolagao sam i s povoljnim uvjetima da napišem ovu knjigu, što sam učinio za vrijeme slobodne studentske godine koju sam uzео u tu svrhu. Imao sam veliku odgovornost, s obzirom na to da sam priču o obiteljima iz kojih potječem na neki način pisao i u ime svojih prijatelja i mnogih drugih ljudi koji imaju slična sjećanja. U stvari se u njoj najviše razmatra kultura sjećanja dalmatinskih obitelji vezano za ono što se s njihovim pripadnicima događalo u najtežem ratu prošlog stoljeća, kao i u neposrednom poraću koje je u mnogočemu bilo tegobno.

Koliko su primjeri koje ste nam i sada iznijeli tipični, ili su iznimka kad je riječ o međuljudskim i međuobiteljskim odnosima opterećenima događajima iz prošlosti? Mislim na ljubav, poštovanje, razumijevanje i empatiju čak i prema onima koji su bili na neprijateljskoj strani, na sposobnost da prekine lanac mržnje i neprijateljstva...

U odgovoru na to pitanje ponajprije moram upozoriti na to da se ratni kontekst u kojemu su se našle moje dvije obitelji u nekim važnim aspektima razlikovao. Na Korčuli se rat vodio protiv Talijana, a nakon toga protiv Nijemaca. Ustaša je ondje jedva i bilo. A u primorskoj Dalmaciji, konkretno u makarskom i podbokokovskom kraju u kojem se nalaze Tučepi, bio je prisutan građanski rat. Konstatacija Marina Držića da je rat "poguba ljudske naravi" posebno je utemeljena s obzirom na tu vrstu oružanog sukoba. U građanskom ratu krvavo se sukobljuju ljudi koji su dotad bili poznanici i sumještani, pa i srodnici. U knjizi se opisuju zbivanja u kojima su se i pojedini ustaše pokazali kao dobri ljudi voljni pomoći ugroženima, a i zločini nekih partizana. Ništa nije crno-bijelo. Ubojstva su Tučepima i makarskom kraju najviše činili ekstremisti koji su došli sa strane. Neke su zločine počinili i domaći, ali prema iskazima intervjuiranih i drugim izvorima mještani su uglavnom čuvali jedni druge.

Obavili ste mnogo razgovora, za prikupljena sjećanja tražili ste barem dvije potvrde iz drugih izvora. Koliko je po vašem mišljenju vjerna tako ispisana slika jednog vremena?

Amos Oz je efektno ustvrdio da je sjećanje poput rekonstrukcije građevine iz njezinih ruševina. Napor prikupljanja i analiziranja povijesnih sjećanja mogao bih usporediti i s rekonstrukcijom mozaika. Nužno je pažljivo skupljati komadiće, od kojih su mnogi oštećeni jer trauma je bila teška. Velika većina preživjelih iz prve generacije i oni iz druge (njihova djeca) rijetko su, uglavnom tek pred kraj života, bili voljni razgovarati o tome. Meni je bilo naporno, jer sam prikupljao komadiće ne samo jednog, nego dvaju mozaika obiteljskog sjećanja. Sačuvano je malo dokumenata. Na primjer djed koji je ubijen, na početku rata iz predostrožnosti je zakopao svoju malu knjižnicu i obiteljsku arhivu. Nakon rata pripadnici obitelji ni uz velike napore nisu uspjeli pronaći tih nekoliko kovčega,

Kolektivno sjećanje kod nas bilo je prilično ideologizirano, a tako je i danas. Upravo zato posebno je važno obiteljsko sjećanje. Ono je puno bliže istini, istaknuo je Lalić i prilikom promocije svoje knjige

pa i ne znamo što je u njima pohranjeno. Ostalo su odnijeli talijanski vojnici, koji su pokušali i zapaliti kuću. Nisu bile devastirane samo obitelji niti su samo mučeni i ubijani ljudi, nego je uništen i velik dio naše kulturne memorije. Neke sačuvane dokumente sam koristio, pojedini su knjizi objavljeni kao faksimili. Vrijednima su se pokazali i sačuvani govori na sahranama. Puno podataka sam dobio i uvidom u fotografije, od kojih su neke, primjerice one koje se odnose na djedovo izbjeglištvo u El Shattu, doista fascinantne u što se mogu uvjeriti i čitatelji knjige. No u njezinoj pripremi ipak su najkorisniji bili iskazi tridesetosmeru intervjuiranih koje sam prikupio, i to pravodobno, dok su neki izravni sudionici još bili živi, jer sam s intervjuima počeo prije trinaest godina. Naposljetku, važan izvor su moja sjećanja, kako zapisana tako i ona koja su mi toliko važna da ih ne mogu zaboraviti. Tek kada sam sve to i ostalo prikupio te sastavio, pojavile su se obje slike, ali i dalje su to dva oštećena i nepotpuna mozaika. Moguće je da unatoč mom uredništvu ima i nekih grešaka u podacima i interpretacijama, ali one nipošto nisu namjerne.

Jesu li svi intervjuirani znali za svrhu i cilj tih razgovora?

Da, svima je to bilo jasno rečeno. Sada mi pada na pamet jedna anegdota koju nisam uvrstio u knjigu. Jedan stariji čovjek iz Tučepi rekao mi je: "Tvog su dida ubili Talijani." A on je iz obitelji koja je simpatizirala NDH. Ja sam mu odgovorio da to nisu učinili talijanski vojnici, nego ustaše, a on opet – Talijani. Slušaj, rekao sam mu mirno, svi u mjestu znaju tko ga je ubio, a znaš to i ti. A on je na to uzdahnuo: "Ma nisu ga naši mogli ubiti." Na to sam promijenio temu, uz ostalo i zbog velike bliskosti koju su on i moj otac cijeli život čutili jedan prema drugom, a i meni je taj čovjek drag unatoč povijesnim i političkim razlikama koje nas dijele. Za njega je hrvatska vojska u Drugom svjetskom ratu bila jedno, a za mene drugo, ali sad je prekasno da se ispravljaju "krive Drine". Nastojao sam biti pažljiv prema svim sugovornicima, osobito onima starije dobi. A za korčulanski dio mozaika najvažniji su mi bili telefonski razgovori s vremenom, ali veoma bistrom i vitalnom tetom Franicom iz Toronta. S njom i drugim srodnicima razgovarao sam i uživo za vrijeme svog boravka u Kanadi gdje sam pola godine radio kao gostujući profesor, kao i za vrijeme posjeta Australiji. Razgova-

rao sam o svemu tome s rođakom Stanom (Stanislavom) iz Toronta, koji mi je prenosio stvari koje mu je majka bila pričala, a također je jako zainteresiran za obiteljsku povijest. Još intenzivniji od toga bili su razgovori s nekim srodnicima iz Hrvatske. Sjećanja pripadnika druge i treće generacije obje obitelji na ono što su njima rekli stariji bila su jako važna, kao i uspomene drugih srodnika i obiteljskih prijatelja. Pokazalo se da je jako teško nositi se sa sjećanjima na zločine i druge teške događaje iz rata i poraća, a svakako nije lako ni prikupljati podatke o traumama djece i drugih potomaka stradalih. Filip David upozorio je kako je pamćenje strašnije od svakog zaborava. Pamćenje doista može biti strašno, ali je prema mome i ne samo mome sudu zaborav štetniji. Kao društvo ne možemo valjano postojati bez sjećanja koje je uravnoteženo i autentično. No trebamo priznati kako u vezi s važnim dijelom naše povijesti pojedinačno i kolektivno osjećamo neku nelagodu, uslijed čega nam se događa da ne samo da nam drugi daju lekcije o tome što su u Drugom svjetskom ratu i za vrijeme jednopartijskog poretka radili naši preci, nego i mi sami nanovo, unatoč uvođenju demokracije, počinjemo tumačiti političku prošlost na temelju suvremene podobnosti ili poželjnosti sjećanja. Uz ostalo, u političkom i kulturnom smislu veoma je štetno za Hrvatsku što vršni pripadnici državne vlasti i neki drugi akteri okreću glavu od antifašističke tradicije, a potom i antistalinističke tradicije, koja je u četrdesetim godinama prevladavala u hrvatskom narodu i društvu. Tako ne možemo valjano funkcionirati kao društvo.

Koliko je za frustracije koje još postoje odgovorna sama antifašistička ljevica i njezino (ne)snalaženje u svemu tome?

Nakon što sam prvotno počeo istraživanje povijesti i kulture sjećanja, odgovornost ljevice bila je jedan od glavnih razloga zbog kojih sam se odlučio na usporednu analizu, dakle na to da uključim i svoju drugu obitelj, korčulanske Baničeviće. Ta obitelj je u totalitarnom poretku, kakav je bio režim u prvom razdoblju nakon rata, pretrpjela represiju. Autoritarni socijalistički naredak, premda to nije bila autoritarnost sovjetskog tipa, utjecao je na jednostrana tumačenja povijesti, u kojima nije bilo priznanja zločina koji su počinjeni na kraju i neposredno poslije rata. Vodeći akteri suvremene hrvatske ljevice

to priznaju, i SDP se, još za vrijeme Račana i Vujića, o tome jasno izjasnio. Nažalost, kod nas postoje neki ljevičari koji su skloni revizijama povijesti, ali smatram da takvih intervencija u posljednje vrijeme osjetno više ima među pobornicima desnice.

Relativiziraju li se ipak i opravdavaju poslijeratni zločini prečesto i olako upravo kontekstualizacijom?

Kolektivno sjećanje kod nas je bilo prilično ideologizirano, a tako je i danas. Upravo zato je posebno važno obiteljsko sjećanje. Ono je puno bliže istini, a na razini obiteljskog sjećanja vode se, prema mom uvidu, tolerantnije i argumentiranije rasprave o tome nego među političarima pa i nekim povjesničarima. Kada su ujak i neki drugi iseljenici te ljudi bliski našoj obitelji s mojim ocem razgovarali o grozotama koje su se dogodile nakon predaje na Bleiburgu, on je zbog svojih trauma to teško prihvaćao, ali je postupno prihvatio i taj teret i kolektivnu krivnju. Jer ako netko pripada antifašističkoj ljevici, onda snosi i krivnju za te zločine. Iz toga ne isključujem ni sebe. Ja tu problematiku ne mogu poopćavati, odnosno ocjenjivati kako se prema tome odnose građani Hrvatske u cijelosti. Ali moje dvije obitelji kao i druge s kojima smo bili bliski, a o kojima pišem u knjizi, te su odgovornosti i krivnje priznale, i to sljedbenici obiju strana. Nitko normalan s desnice ne može ne priznati da su ustaše počinili grozote, a isto tako onaj tko je demokratski orijentiran i dobro je

ljudsko biće ne može imati razumijevanje za zločine koji su počinjeni potkraj rata s partizanske strane. Ali smatram da se ni zločini ni politički sustavi ne bi smjeli izjednačavati. Već dugo vremena jasno i javno zastupam stav da ustaše Hrvatskoj i našem narodu nisu donijeli ništa dobro, a da su partizani, uz greške i zločine, napravili više blagotvornih stvari za ovaj narod i za ovu zemlju. Ponavljam, partizani su bili prava hrvatska vojska koja je vratila velik dio našeg teritorija i svrstala nas na pobjedničku stranu u Drugom svjetskom ratu, a ne ustaše i domobrani. Na desnici ima mnogo onih koji to ne prihvaćaju. Ne razumijem one ostrašćene i posvađane s istinom koji ovih dana ponovno pokušavaju raspravljati jesu li partizanske jedinice 8. svibnja 1945. oslobodile ili okupirale Zagreb. Prema njima su valjda Većeslav Holjevac i Ivan Šibl bili okupatori?! Vezano za to, motreći koliko se malo pozornosti, vremena i prostora posvećuje Drugom svjetskom ratu u školama, zatim prema tom razdoblju naše povijesti uglavnom ignorantsku produkciju medija, a naročito javne radiotelevizije, prateći nedjelovanje naših ključnih kulturnih i znanstvenih institucija kao što su Matica hrvatska i HAZU na tom planu, bojim se, i nisam jedini koji ima takav osjećaj, da naši unuci ili praunuci i neće znati za velik doprinos partizanske borbe. Možda će čak i učiti to da je pravi vođa antifašističkog pokreta u Hrvatskoj ustvari bio nadbiskup Stepinac. Riječ kultura znači uzgajanje, a to vrijedi i za kulturu sjećanja. No unatoč pa i usprkos ideologizaciji i politizaciji kolektivnog sjećanja, mi smo se uglavnom pomirili odozdo, a to najbolje pokazuju primjeri obiteljskih sjećanja i interakcija unutar obitelji i među prijateljima. Mnoge manje zajednice, kao što su obiteljske, mogu biti uzor kolektivnom sjećanju. Obiteljska memorija također je u nekim aspektima nejasna i zamučena naslagama vremena, ali smatram da se knjigama poput moje mogu obrisati barem dio prašine i omogućiti jasniji pogled na ratnu i političku povijest. Rad na ovoj knjizi obogatio me je ne samo kao znanstvenika i pisca nego i kao osobu: razgovarao sam s ljudima s kojima sam bio blizak ili sam to postao, a pokazali su veliki interes za temu o kojoj pišem kao i povjerenje prema meni. Zapravo su oni pravi autori ove knjige.

Čini mi se da je jedna od glavnih poruka vaše knjige upravo razgovor kao glavna metoda kad je riječ o suočavanju s prošlošću i traumama...

Parafrazirajući poruku bivšeg predsjednika SAD Lyndona Johnsona, ističem kako mi moramo razgovarati ili ćemo ubijati jedni druge kao što su se međusobno borili naši preci. Zbog specifičnosti područja i obitelji u kojima pišem u knjizi, u njoj gotovo i nema Srba; ona govori u prvom redu o Hrvatima koji su se međusobno sukobljavali u građanskom ratu i neposrednom poraću. Svaka zemlja koja je imala građanski rat kulturno je i moralno oštećena. Država u građanskom ratu je poput silovane žene; to se tegobno iskustvo nikada ne može izbrisati. No s tim iskustvom moramo živjeti i prevladati ga. Ovo je knjiga i o zabludi koju nalazimo i na ljevici, i na desnici, o zabludi da se domovina voli isključivo na jedan način, onaj "naš", za razliku od "njihova". Velika većina ljudi koje poznajem, uključujući moju obitelj i prijatelje, vole ovu zemlju, ali tu ljubav osjećaju i pokazuju na različite načine. Ali to ne znači da ne možemo međusobno komunicirati i živjeti zajedno. Ovo je knjiga i o tome kako smo, zbog raznolikosti nasljeđa i tradicija koje su se u nama skupile, kao pojedinci i kao zajednica podvojeni. Takva je i naša kultura. Pa i ona popularna. Recimo, netko najviše voli slušati Thompsona i Matu Bulića, netko Ninu Badrić i Doris Dragović, a ja Olivera i Arsena. Zar nismo priželjkivali društvo u kojem ćemo slobodno izražavati svoje kulturne, političke i druge preferencije? •

Rad na ovoj knjizi obogatio me je ne samo kao znanstvenika i pisca nego i kao osobu, kaže Lalić

Bojim se da će naši unuci učiti da je vođa antifašističkog pokreta u Hrvatskoj bio Stepinac